

DÂN CA VÍ, GIẶM NGHỆ TĨNH VỚI VIỆC GIÁO DỤC THẨM MỸ

NGUYỄN DUY CƯỜNG*

Tóm tắt: Bài viết nghiên cứu về một số vai trò của dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh (VGNT) - Di sản Văn hóa phi vật thể của nhân loại trong việc kiến tạo một hệ hình giáo dục thẩm mỹ đặc thù. Bài viết minh định thêm các đặc trưng nghệ thuật và giá trị nhân văn cốt lõi của di sản Dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh. Vượt lên một hình thức nghệ thuật trình diễn dân gian, VGNT góp phần giáo dục thẩm mỹ, bồi dưỡng nhân cách, cảm xúc và tư duy. Đó là sự thống nhất nội tại giữa vẻ đẹp nghệ thuật và giá trị đạo đức, qua đó, việc cảm thụ cái đẹp trở thành một phương tiện hữu hiệu để hoàn thiện nhân cách con người. Nghiên cứu cũng đánh giá thực trạng bảo tồn và phát huy di sản trong bối cảnh đương đại, chỉ ra những thành tựu, bước tiến quan trọng và những thách thức còn tồn tại. Từ đó, bài viết đề xuất các giải pháp nhằm bảo vệ và phát triển bền vững di sản, khẳng định vai trò to lớn của VGNT trong việc giáo dục thẩm mỹ cho thế hệ trẻ.

Từ khóa: Dân ca Ví, Giặm; giáo dục thẩm mỹ; văn hóa xứ Nghệ; di sản UNESCO; giá trị văn hóa.

Abstract: This article studies some roles of Ví and Giặm Folk Songs of Nghệ Tĩnh (VGNT) - an Intangible Cultural Heritage of Humanity - in creating a distinctive aesthetic education system. The article further clarifies the artistic characteristics and core humanistic values of the Ví and Giặm Folk Songs heritage of Nghệ Tĩnh. Transcending a form of folk performance art, VGNT contributes to aesthetic education, cultivating personality, emotions, and thinking. This is the internal unity between artistic beauty and moral values, whereby the appreciation of beauty becomes an effective means to perfect human personality. The study also evaluates the current state of preservation and promotion of the heritage in the contemporary context, pointing out achievements, important progress, and existing challenges. From this, the article proposes solutions aimed at protecting and sustainably developing the heritage, affirming the great role of VGNT in aesthetic education for the younger generation.

Keywords: Ví and Giặm folk songs; aesthetic education; Nghệ culture; UNESCO heritage; cultural values.

Ngày nhận bài: 10/8/2025; Ngày sửa bài: 20/9/2025; Ngày duyệt đăng bài: 10/10/2025.

Mở đầu

Trong hệ thống các di sản văn hóa phi vật thể của nhân loại, dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh là một hiện tượng đặc sắc bởi giá trị nghệ thuật độc đáo và vai trò quan trọng trong việc giáo dục thẩm mỹ, hình thành nhân cách con người. Dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh vừa là một loại hình nghệ thuật biểu diễn, vừa là một phương tiện truyền tải các giá trị văn hóa, đạo đức và triết lý sống của cộng đồng. Bằng cách đi sâu vào phương thức tác động thẩm mỹ của

dân ca Ví, Giặm, cho thấy di sản văn hóa đã trở thành mô thức giáo dục thẩm mỹ nội tại với ba vai trò như sau: (1) Dân ca Ví, Giặm rèn luyện khả năng cảm thụ cái đẹp từ chính cuộc sống lao động và thiên nhiên, hình thành một thị hiếu thẩm mỹ tinh tế và trong sáng. (2) Dân ca Ví, Giặm truyền tải các giá trị đạo đức và triết lý nhân sinh một cách tự nhiên, sâu sắc thông qua ca từ và không gian diễn xướng cộng đồng. (3) Dân ca Ví, Giặm thúc đẩy năng lực sáng tạo thẩm mỹ bằng việc biến người thụ hưởng

* TS., Học viện Khoa học xã hội; Email: duycuong02029191@gmail.com

thành người tạo tác trong các cuộc hát đối, ứng tác, trình diễn.

1. Dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh và vấn đề giáo dục thẩm mỹ

Dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh là một loại hình nghệ thuật trình diễn ca hát dân gian đặc sắc, được hình thành và phát triển từ xa xưa tại hai tỉnh Nghệ An và Hà Tĩnh. Dân ca Ví, Giặm đã trở thành biểu tượng văn hóa tiêu biểu của người dân xứ Nghệ. Ủy ban Liên chính phủ Công ước UNESCO đã chính thức vinh danh Dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh là Di sản Văn hóa phi vật thể đại diện của nhân loại (năm 2014). Sự công nhận của UNESCO đã đưa Dân ca Ví, Giặm từ một di sản văn hóa cấp quốc gia lên một giá trị mang tính toàn cầu cũng đã đặt ra một vấn đề mỹ học sâu sắc về khả năng phổ biến của một loại hình nghệ thuật mang đậm tính bản địa, và về vai trò của nó trong việc giáo dục thẩm mỹ ở xã hội đương đại.

Giáo dục thẩm mỹ, theo quan điểm mỹ học Mác - Lênin, bao gồm hai nghĩa: theo nghĩa hẹp, là giáo dục con người biết thụ cảm, đánh giá và sáng tạo cái đẹp; theo nghĩa rộng, giáo dục thẩm mỹ là sự giáo dục và tự giáo dục, phát huy mọi năng lực bản chất người theo quy luật của cái đẹp. Nhà triết học cổ đại Plato cũng đã bàn luận về sự cần thiết của giáo dục thẩm mỹ trong việc vun bồi cảm xúc và tăng cường sự hài hòa giữa cảm xúc và lý trí để nâng cao tính cách cho con người. Dân ca Ví, Giặm là một minh chứng sống động cho sự giao thoa, tương hỗ và kết nối này. Về đẹp của Ví, Giặm giúp người dân xứ Nghệ cảm thụ cái đẹp ngay trong cuộc sống thường ngày, đời sống lao động sản xuất trên đồng ruộng, chèo thuyền, đi cấy, ru con... Đồng thời, những thông điệp về đạo đức, lối sống, tình yêu quê hương đất nước được truyền tải qua các bài hát trở thành cốt cách, nhân

cách, bản chất tốt đẹp và nhân văn của con người Xứ Nghệ. Chính sự hài hòa giữa vẻ đẹp nghệ thuật và giá trị văn hóa của Ví, Giặm đã tạo nên một mô hình giáo dục thẩm mỹ hoàn thiện.

2. Đặc trưng và giá trị của dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh

Nguồn gốc của Dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh gắn liền với hoạt động lao động và sinh hoạt cộng đồng của người dân hai tỉnh Nghệ An và Hà Tĩnh. Ở thế kỷ XVIII, Dân ca Ví, Giặm đã trở thành một hình thức sinh hoạt văn hóa dân gian phổ biến tại các vùng thôn quê xứ Nghệ. Thừa ban đầu, đây là một loại hình văn nghệ dân gian thuần túy của người lao động, nhưng cùng với thời gian nhiều thế hệ tước nhỏ, danh sĩ, nghệ nhân và nghệ sĩ tham gia vun bồi, đẽo gọt, hiệu đính, tu chỉnh. Đặc biệt, sự tham gia của giới trí thức yêu nước như Phan Bội Châu, Vương Thúc Quý đã biến Ví, Giặm thành một phương tiện, bút chiến văn chương để giáo dục lòng yêu nước, truyền bá tư tưởng cách mạng vào đầu thế kỷ XX.

Dân ca Ví, Giặm mang tính trữ tình thấm đượm, loại hình này có hai lối hát chính Hát Ví và Hát Giặm. Ngoài ra, có thể Hò và các thể loại như Hát ru, Xẩm, Đồng dao... “Hát Ví có âm điệu tự do, tùy thuộc vào lời ca và tâm tính người hát, thường dùng thể thơ lục bát để diễn tả tình cảm, đặc biệt là tình yêu đôi lứa. Trong khi đó, Hát Giặm lại có tiết tấu rõ ràng, phách mạnh, phách nhẹ với nhịp 3/4 và 6/8, sử dụng thể thơ 5 chữ để kể lể, tự sự, khuyên răn”¹. Sự kết hợp giữa hai trạng thái nghệ thuật cái trữ tình, lãng mạn, ngọt ngào, mượt mà, tâm tình của Ví và cái mạnh mẽ, sôi động, thúc dục, hào sảng, thể tục và tự sự của Giặm đã tạo nên một tổng hòa nghệ thuật độc đáo riêng có, vừa giải bày tâm tư tình cảm vừa phản ánh và bình luận về cuộc

¹ Lê Hàm (2010), *Dân ca xứ Nghệ*, Nxb. Nghệ An.

sống xã hội một cách chân thực: “Ai biết nước sông Lam rằng là trong rằng là đục/ Ai biết trước cuộc đời rằng là nhục là vinh/ Thuyền em lên thác xuống ghềnh/Nước non là nghĩa là tình ai ơi”... Câu hát trên diễn tả tâm tình đôi lứa, là sự ngẫu hứng cất lên từ bối cảnh lao động, khi hai con thuyền xuôi ngược trên sông nước mà còn nhiều trắc trở truân chuyên, dù vậy vượt lên vẫn là lời trao gửi nặng nghĩa nặng tình sắt son bền chặt.

Giá trị cốt lõi của Dân ca Ví, Giặm nằm ở khả năng lan tỏa, truyền tải và hun đúc, vun bồi những giá trị nhân văn sâu sắc. Các bài dân ca đều mang tính giáo dục, góp phần giáo huấn và di dưỡng con người trên mọi phương diện đạo đức, luân lý, lối sống trở thành các chuẩn mực ứng xử văn hóa. Di sản này đề cao và ca ngợi tôn vinh lòng hiếu thảo, kính trọng cha mẹ, ca ngợi tình yêu chung thủy, cuộc sống nghĩa tình, và trung thực, cao thượng, nhân ái, từ bi, chia sẻ, hào hiệp của người quân tử chí lớn. Chính những giá trị này đã góp phần quan trọng vào việc gìn giữ và trao truyền những lối ứng xử tốt đẹp của người dân xứ Nghệ và thuần phong mỹ tục, luật tục trong hương ước làng xã ở cư dân bản địa. Dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh là sự kết tinh của khả năng sáng tạo phương ngữ, lời ca, tứ thơ và giai điệu, nhạc điệu, tiết tấu qua đó tạo ra một loại ngôn ngữ riêng, một lối diễn xướng riêng rất Nghệ Tĩnh, phản ánh nội tâm phong phú và đa dạng của cộng đồng quần cư nơi này. Với những giá trị nhân văn sâu sắc, dân ca đã đóng góp không nhỏ vào việc hình thành nhân cách và bản sắc văn hóa của một vùng đất nổi tiếng giàu có về bản sắc văn hóa và truyền thống hiếu học, truyền thống yêu nước và cách mạng.

Dân ca Ví, Giặm mang giá trị cộng đồng bền vững, Ví, Giặm là tài sản chung của cộng đồng, việc thực hành Ví, Giặm diễn ra trong môi trường văn hóa cộng đồng, từ

những buổi lao động tập trung đến những buổi sinh hoạt, giao lưu văn hóa làng xã. Các cuộc hát đối, hát cuộc tạo ra một không gian diễn xướng dân gian sinh động, nơi các giá trị đạo đức được trao truyền và củng cố một cách tự nhiên, chân thực, tươi mới, trực quan và đầy cảm xúc hiện hữu của giây phút thăng hoa ngẫu hứng. Giữa tính thẩm mỹ (vẻ đẹp của ca từ, giai điệu) và lối hát xướng trở thành phương thức để truyền tải các giá trị đạo đức, luân lý. Việc cảm thụ cái đẹp không tách rời việc lĩnh hội đạo đức. Nói cách khác, mô hình giáo dục thẩm mỹ, trong đó vẻ đẹp nghệ thuật là một công cụ hiệu quả để bồi đắp những phẩm chất nhân văn qua việc thưởng thức, trải nghiệm VGNT.

3. Một số nội dung cơ bản của giáo dục thẩm mỹ qua dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh

Dân ca Ví, Giặm rèn luyện khả năng cảm thụ cái đẹp trong đời sống. Từ những công việc lao động hàng ngày như làm đồng, dệt vải, ru con, đi cấy, hái củi, chèo thuyền đến cảnh sắc thiên nhiên của vùng đất non xanh nước biếc, dân ca Ví, Giặm đã sử dụng ca từ và giai điệu, thanh âm để miêu tả, ca ngợi, và biến chúng thành chất liệu nghệ thuật, đưa lên sân khấu biểu diễn. Điều này hình thành một mỹ cảm, thị hiếu thẩm mỹ trong sáng, tinh tế phù hợp với cảm thức con người và văn hóa Việt Nam, là một phối màu đặc sắc trong bức tranh tổng thể văn hóa Việt Nam. Dân ca Ví, Giặm đã thực hiện rèn luyện khả năng cảm thụ cái đẹp trong đời sống một cách tự nhiên, hữu cơ, biến những hoạt động lao động, tình huống ứng đối, những cảnh vật thiên nhiên và các mối quan hệ xã hội thành chất liệu nghệ thuật. Quá trình này tạo nên một mối liên kết chặt chẽ giữa đời sống vật chất và đời sống tinh thần, giữa lao động sản xuất và sáng tạo nghệ thuật. Từ góc độ xã hội học, Dân ca Ví, Giặm là kết tinh của môi

trường văn hóa nông nghiệp lúa nước, nơi con người gắn bó mật thiết với thiên nhiên và cố kết cộng đồng. Những bài hát ra đời từ những công việc đồng áng, từ cảnh dệt vải ban đêm, hay từ tiếng ru con trong khuya muộn. Chính sự gắn kết này đã tạo ra một thẩm mỹ mộc mạc, bình dị nhưng vô cùng sâu sắc. Cái đẹp trong Ví, Giặm không phải là sự lộng lẫy phục trang, cách điệu sân khấu mà là sự hài hòa, chân thực, là vẻ đẹp của sự vất vả áo nâu, của tình cảm con người bình dân hiền hậu. Điều này tạo nên một thị hiếu thẩm mỹ trong sáng, tinh tế, phù hợp với tâm hồn và văn hóa Việt Nam.

Hiện nay, việc giáo dục thẩm mỹ bằng di sản truyền thống như Dân ca Ví, Giặm trở nên đặc biệt quan trọng, có ý nghĩa vô cùng to lớn. VGNT cung cấp một mô thức giáo dục thẩm mỹ nội tại, giúp con người nhận ra và trân trọng vẻ đẹp ngay trong cuộc sống thường nhật, trong chính văn hóa và bản sắc của mình. Từ đó, bảo tồn, gìn giữ và lan tỏa để giá trị VGNT ngày càng thấm đượm. Trong xã hội hiện đại, bối cảnh số hóa, AI, thì vai trò của Dân ca Ví, Giặm càng trở nên đặc biệt quan trọng. Thay vì phải đi tìm cái đẹp ở những nơi xa, những không gian văn hóa khác, Dân ca Ví, Giặm chỉ cho chúng ta rằng cái đẹp nằm ngay trong từng công việc, từng nụ cười, từng giọt mồ hôi của lao động, sinh hoạt đời thường. Quá trình giáo dục thẩm mỹ này diễn ra thông qua sự tiếp xúc, thẩm thấu hàng ngày. Từ thuở nằm nôi, mỗi đứa trẻ xứ Nghệ đã được ru bằng những lời hát giặm, đồng dao, hát ru, hát ví lớn lên trong những cuộc hát đối, hát ghẹo. Lời ca thấm dầm vào tiềm thức, hình thành nên nhân cách, tình cảm, và khả năng cảm thụ nghệ thuật một cách tự nhiên. Dân ca Ví, Giặm không chỉ là một di sản để trình diễn mà là một phần của cuộc sống, một phương tiện

để con người giao tiếp, bộc lộ cảm xúc và truyền đạt tri thức bản địa.

Giá trị giáo dục của Dân ca Ví, Giặm đến từ vẻ đẹp nghệ thuật và nội dung ca từ trí tuệ, sâu sắc. Những lời khuyên răn, tỏ bày, kể lể, khuyến dụ, trao truyền kinh nghiệm ứng xử trong các mối quan hệ xã hội, từ tình yêu nam nữ riêng tư đến những nét chung cao cả như lòng kính trọng cha mẹ, hiếu thuận, tôn sư trọng đạo, và tình yêu quê hương đất nước. Nội dung giáo dục của Dân ca Ví, Giặm có thể thấy trong những câu hát Giặm Xẩm: “Mai cây già bách tuế/ Cây úa lại lá vàng/Cây rụng cội về ngàn/ Con tìm đâu được nữa/Con đâu tìm được nữa/Khi vào hương ra lửa/Khi vô bái ra quỳ/Chộ lễ nhạc mần chi/Nỏ thấy thầy nói năng chi/Nỏ thấy mẹ nói năng chi/Chỉ thấy ruồi với ruồi/Chỉ thấy ruồi với kiến” (trích Phụ tử tình thâm), lời ca này là đạo hiếu của người con đối với cha mẹ công ơn cù lao dưỡng dục, chưa báo đền mà cha mẹ đã rời xa để lại nỗi tiếc thương vô hạn. Hiếu đạo được khắc sâu trong lời hát giặm mỗi người con xứ Nghệ đều nhớ đều thuộc từ thủa nằm nôi đến mãi khi lớn lên đi xa trưởng thành vẫn mang theo hồn quê trong lời hát. Do vậy, hiệu quả giáo dục của Dân ca Ví, Giặm còn được củng cố bởi hình thức diễn xướng cộng đồng và sự trao truyền qua các thế hệ. Trong cuộc hát đối, hát cuộc là nơi để con người giải bày tâm tư mà còn là môi trường sinh hoạt văn hóa, nơi các giá trị đạo đức được trao truyền và củng cố một cách tự nhiên, thấm đượm, giá trị giáo dục của Dân ca Ví, Giặm nằm ở chiều sâu của nội dung ca từ vô cùng phong phú và sinh động, ca từ của Ví, Giặm là kho tàng kinh nghiệm sống, lời khuyên răn, giáo huấn mang những triết lý nhân sinh sâu sắc... Điều này cho thấy, Dân ca Ví, Giặm không chỉ là một loại hình nghệ thuật thuần túy mà còn là một phương tiện trao truyền tình yêu thương, một cuốn bách khoa thư về cuộc sống và văn hóa của người dân:

*Có yêu thì yêu cho chắc/Có trọc trặc
thì trọc trặc cho luôn/Đừng như con thỏ
đứng đầu truông/Khi vui giỡn bóng khi
buồn bỏ đi.*

*Thương cha thương mẹ có khi/Thương
anh lúc đứng, lúc đi lúc ngồi/“Thương cha
thương mẹ có hồi/Thương anh lúc đứng, lúc
ngồi lúc đi.*

*Thương em vô giá quá chừng/Trèo
truông quên mệt, ngậm gừng quên cay/
Thương a ruột nát da vàng/Cá dưới sông
ngờ ngán/Cây trên ngàn héo hon.*

*Vì ai cho giống theo triềng/Vì ai em phải
sầu riêng một mình/Vì ai cho quê xa rưng/
Cho loan xa phượng cho rồng xa mây!...*

*Không gian diễn xướng của Dân ca Ví,
Giặm biến người thụ hưởng thành người
sáng tạo.* Dân ca Ví, Giặm là lối hát vừa
mang tính ngẫu hứng, vừa có thủ tục, luật
trò và quy cách cụ thể. Trong các cuộc hát
đố và hát cuộc, người hát không chỉ lặp lại
lời có sẵn mà còn phải tư duy, ứng tác, sáng
tạo ra lời ca mới để đối đáp, thể hiện suy
nghĩ và cảm xúc của mình, có khi còn mời
thêm “thầy gà” để tăng tính trí tuệ uyên
bác cho cuộc hát bởi có tư vấn của nho sĩ,
điều này thúc đẩy trực tiếp “năng lực sáng
tạo thẩm mỹ” và làm phong phú đời sống
tâm hồn của người tham gia, khán giả theo
đó cũng được gia tăng sự phấn khích khi
trực tiếp thưởng thức một cuộc hát. Khác
với việc tiếp cận thụ động với các loại hình
giải trí hiện đại ít tương tác, Dân ca Ví,
Giặm yêu cầu cao sự tham gia tích cực, rèn
luyện tư duy và khả năng biểu đạt nghệ
thuật của cá nhân trong một không gian
tương tác tích cực với cộng đồng. “Thầy gà”
trong VGNT là hiện tượng đặc biệt, với ba
vai trò khác nhau: 1) Vai trò người đến xem
(khán giả); 2) Vai trò bên đối/bên nghe; Vai
trò bên đáp/bên hát. Sự góp mặt của “thầy
gà” - những người có tri thức uyên bác -
càng tăng thêm tính trí tuệ cho cuộc hát,
biến thành một cuộc thi tài văn chương đầy
hấp dẫn. Điều này khác biệt hoàn toàn với

việc tiếp cận thụ động với các loại hình giải
trí hiện đại chủ yếu là độc diễn một chiều.
Dân ca Ví, Giặm yêu cầu sự tham gia tích
cực, rèn luyện tư duy và khả năng biểu đạt
nghệ thuật của cá nhân trong một không
gian tương tác với cộng đồng, nhờ đó, đời
sống tâm hồn của người tham gia được làm
phong phú, khán giả cũng được gia tăng sự
phấn khích khi trực tiếp thưởng thức một
cuộc hát.

4. Thực trạng và giải pháp phát huy giá trị dân ca Ví, Giặm Nghệ Tĩnh trong trường học hiện nay

Việc đưa dân ca vào trường học đã khơi
dậy được phong trào hát dân ca và tìm hiểu
về dân ca trong hệ thống nhà trường, làm
phong phú thêm đời sống văn hóa tinh
thần của giáo viên và học sinh. Phong trào
này phát triển mạnh hơn khi được gắn với
phong trào xây dựng “Trường học thân
thiện, học sinh tích cực”. Những thành tựu
cụ thể bao gồm:

Phát triển Câu lạc bộ (CLB): Công tác
truyền dạy DCVGNT trong trường học đã
giúp thành lập và phát triển nhiều CLB
Dân ca mới hoạt động sôi nổi. Tại Hà Tĩnh,
toàn tỉnh hiện có 269 câu lạc bộ với 8.187
thành viên là giáo viên và học sinh tham
gia. Tại Nghệ An, số lượng CLB đã tăng từ
92 CLB (năm 2015) lên hơn 140 CLB (năm
2024), với khoảng 3.000 hội viên sinh hoạt.

Đa dạng hóa hoạt động: Nhiều trường
học đã đưa DCVGNT vào học đường với
nhiều hình thức hữu ích, thiết thực như
thành lập CLB, tổ chức các hoạt động ngoại
khóa, tổ chức các buổi giao lưu với nghệ
nhân, và tổ chức các cuộc thi tìm hiểu, sưu
tầm tác phẩm.

Tổ chức Hội thi: Nhiều cuộc thi hát dân
ca, liên hoan dân ca được tổ chức thường
niên, tiêu biểu là Hội thi “Hát dân ca trong
trường học” ở các cấp, như: Cuộc thi Hát
dân ca học sinh phổ thông tỉnh Nghệ An
năm 2014; cuộc thi Hát dân ca huyện Yên
Thành đã tổ chức lần thứ V vào năm 2023.